

PAPER DETAILS

TITLE: ELMALILI ve ÇANTAY'IN 'MUKADDİMELERİ' ÖZELİNDE 'ÇEVİRİ OLGUSU' ve 'KUR'ÂN MEÂLLERİNE' DAİR

AUTHORS: Hasan YILMAZ

PAGES: 93-119

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/301405>

**ELMALILI ve ÇANTAY'IN 'MUKADDİMELERİ' ÖZELİNDE
'ÇEVİRİ OLGUSU' ve 'KUR'ÂN MEÂLLERİNE' DAİR**

Okt. Dr. Hasan YILMAZ*

ÖZET

Bu makalede, 'Kur'ân Meâllerinde' 'dil, anlam ve kavram dünyası' açısından daima göz önünde bulundurulması gereken önemli bazı hususlar ve "Elmalılı (ö. 1942) ve Çantay'ın (ö. 1964) 'mukaddimeleri' özelinde 'çeviri olgusu' üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın temel amacı ise, bunların gerekliliğini ve söz konusu 'mukaddimelerin' önemini vurgulamak; 'Meâl Dünyasına' bir katkı sağlamaktır.

Müellif Hasan Basri Çantay'ın bu eserinin, "İzahlı Meâl-i Kerîm"'in, 'Meâl – Tefsir Geleneğine' ve 'Meâl Metodolojisine' büyük bir katkı sağladığını; bundan sonraki 'Meâl Çalışmalarına', meşhur "Hak Dini Kur'ân Dili" adlı tefsir ve meâlin müellifi Elmalılı M. Hamdi Yazır'dan sonra kaynaklık ettiğini belirtmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Meâl, Dil, Anlam, Elmalılı, Çantay.

ABSTRACT

With in The Context of Elmalılı and Cantay's 'Forewords'

About 'Translation Phenomenon' and 'Qur'ân's Translations'

In this article, 'with in the context of Elmalılı (d. 1942) and Cantay's (d. 1964) Forewords about translation phenomenon and Qur'ân's Translations' have been analysed and explained some basic important points in 'Qur'ân's Translations' from perspective of 'language, meaning and conceptual world'.

The basic purpose of this study, above mentioned important principles, Elmalılı and Cantay's Forewords have been emphasized in 'Qur'ân's Translations'; provided a contribution to 'Translation World'.

The authors and interpretationers Elmalılı and Cantay's 'Forewords' have been provided a contribution, expansion and mark a new epoch to 'Translation – Interpretation Tradition' and 'Translation Methodology'.

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Elemanı (e-posta: hasyil70@atauni.edu.tr).

Key Words: Qur'ân, Interpretation, Translation, Language, Meaning, Elmalılı, Cantay.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'i başka dillere sahih bir biçimde tercüme etme, 'kelimesi kelimesine çevirme' ya da meâl olarak aktarma, hedef dilde daha işlevsel olması açısından 'anlamı anlamına çevirme, anlam ve yorum merkezli çeviri' ameliyesi, *aynı zamanda Kur'ân-ı doğru ve ideal anlama ameliyesiyle birlikte düşünülmeli ya da ele alınmalıdır*¹. Zira hedef dillerde muhataplar, Kur'ân-ı Kerîm'in anlamı ve ilâhî mesajı ile ancak bu meâllerle, 'Kur'ân Çevirileriyle' buluşmaktadır. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'i kaynak dili Arapçadan başka hedef dillere çevirirken yol kazasına, iletişim hatasına uğratmadan 'dil, anlam, sözdizimi, söz sanatları, belâgat ve estetik' kaybına yol açmadan taşımak ya da çevirmek bir gerekliliktir.

Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has bir 'dil, anlam, belâgat, sözdizimi, söz sanatları, estetik, söz varlığı ve kavram dünyası' mevcut olup, bunların 'Kur'ân Meâllerinde' Türkçemize yansıtılması gerekir. Bu da 'çeviri' olgusunun dil ve anlam açısından bir 'sanat', 'yorumbilimsel bir süreç' ya da 'dillerin dili' olduğunu ifade etmektedir. Binaenaleyh Kur'ân-ı Kerîm'i kaynak dili Arapça dışındaki başka dillere tercüme ederken, Kur'ân'ın odak ve anahtar kavramlarına hedef dillerde doğru, eşdeğerli manalar yüklenmesi gerekir.

Son tahlilde, *hedef dillerde başarılı ve ideal bir 'Kur'ân Meâli' için geleneksel 'meâl metodolojisi ve tefsir külliyyâtının' yanında modern bilimlerden, özellikle 'dilbilim, yorumbilim ve çeviribilim'lerinden de yararlanılması bir zorunluluktur. Bu hedefi gerçekleştirmek ve ideal bir 'Kur'ân Meâli' hazırlamak için bir 'meâl metodolojisi' oluşturulması önerilmelidir. İşte bu çalışma, söz konusu hedefi gerçekleştirmeye ve ideal olana ulaşmaya matuf bir katkı sağlamak için hazırlanmıştır, denilebilir.*

¹ Bkz. Işıcık, Yusuf, "Kur'ân-ı Kerîm'in Terceme Edilmesi ve Âyetlerinin Sıhhatli Anlaşılması Konusu Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İslâmî Araştırmalar (Tefsir Yazıları)*, 2001, 14/1, s. 1; a.mlf., "Kur'ân Tercemesinde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar ve Muhammed Esed Meâli'ne Genel Bir Bakış", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler -*, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 93-94; Eroğlu, Ali, "Tercüme Problemleri ve Meâller", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler -*, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 73-78; Cündioğlu, Düccane, *Kur'ân Çevirilerinin Dünyası*, Kitabevi Yay., İstanbul 1999, s. 15 vd., 55-56; Gözübenli, Beşir, "Temel Dinî Kavramların Başka Dillere Aktarılması Problemi ve Meâller", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler -*, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 79-80, 92; Koç, Turan, "Çeviri ve Kur'ân'ın Türkçe Çevirileri", 2. *Kur'ân Sempozyumu*, 4-5 Kasım 1995, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1996, s. 251-252.

Bu makalede, 'dil, anlam ve kavram dünyası' açısından 'Kur'ân Meâllerinde, Kur'ân'ın Türkçe Çevirilerinde' dikkate alınması gereken önemli bazı metodik hususlar ele alınacaktır. Böylece 'Kur'ân Tercümelerinde Yöntem Sorununa' ve bunun önemine atıfta bulunulacaktır.

Bu çalışmada konu önce teorik ve kavramsal çerçeve boyutuyla ele alınacak; bu meyanda 'çeviri faaliyetine, tanımına, çeviride diller arası 'eşdeğerlilik' sorununa, çeviride iki ayrı tutum olan 'birebir ve serbest çeviri' tekniğine yer verilecek; ardından 'Kur'ân Meâllerinde' dikkat edilmesi gereken önemli bazı metodik ilkelere 'Elmalılı (ö. 1942) ve Çantay'ın (ö. 1964) mukaddimleri' özelinde değinilecektir.

1. Dilbilim, Yorumbilim ve Çeviribilim Açısından 'Çeviri Olgusu'

'Dilbilim, yorumbilim ve çeviribilim' açısından 'çeviri olgusu'; kelimenin tam anlamıyla gerçekten bir sanattır. Bu sanat ise, "kelimesi kelimesine birebir çeviri yapma çabası"² ile "dilin işlevine uygun anlamı anlamına tercüme, anlam ve yorum merkezli çeviri yapma"³ etkinliği arasında bir sentezden⁴ ibarettir. Bir başka ifadeyle 'çeviri olgusu', kaynak dil ile hedef dil arasındaki hassas 'eşdeğerlilik' dengesini çok iyi inşa etme sanatıdır.

'Tercüme etkinliği' tarih boyunca dil, edebiyat, düşünce ve kültürle alâkalı bir sanat olarak da düşünülmüştür. Birbirinden birçok yönden farklı dilleri konuşan fertleri tanıştırma, bir araya getirme ve onlar arasında insanî bağlar dokuma misyonunu da üstlenmiştir. Bu bakımdan 'tercüme ameliyesi' çeşitli diller, dinler, farklı hayat tarzları ve kültürler arasında bir iletişim vasıtası; medeniyetler ve asırlar arasında aynı zamanda bir köprü de olmuştur.

'Çeviri olgusu' için Fedorov, "dilsel bir işlemdir" demektedir. Ladrimal, tercümeyle "son derecede gerçekleşen önemli bir iletişim durumu" olarak ele almakta ve "bir dildeki iletişim düzenini diğer dileye dönüştüren ikinci dereceden bir iletişim, bir üst iletişim aracı" biçiminde tanımlamaktadır. Mounin ise 'çeviri kuramına', "birçok bilim dalının arasında yer alan bir 'iki dillilik olgusu'; 'diller arasında bir temas' noktası" olarak bakmaktadır.

Bu tanımsal bakış açılarını ve örneklerini daha da çoğaltmak mümkündür. Bu bağlamda bir dili çevirmek, dil vakıalarını, meydana getirdikleri veya istihdam

² Göktürk, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000, s. 17-19, 23-24.

³ Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, s. 18.

⁴ Savory, Theodore, *Tercüme Sanatı*, çev. Hamit Dereli, MEB. Yay., İstanbul 1994, s. 24, 32, 38, 50, 56-58, 60-64; Uygur, Nermi, *Dilin Gücü (Denemeler)*, Kabalcı Yay., İstanbul 1994, s. 55-57.

edildikleri dünya görüşü, kültür ya da muhit içinde bilmek ve açıklamakla doğru orantılıdır⁵.

Diller, farklı hususiyetler taşımaktadır. Dillerin yapı, semantik, söz dizimi, etimoloji, ifade imkânı, söz varlığı, söz sanatı ve morfoloji açılarından sistemleri aynı değildir. Dolayısıyla çeviri ameliyesinde, 'eşdeğerlilik sorunu' yönünden kaynak dil ile hedef dil arasında bu farklı hususiyetlerin dikkate alınması bir gerekliliktir.

Her lisan kendine has bir tecrübe hamulesidir; ayrı bir dünyadır; ayrı bir kültürdür; ayrı bir medeniyettir; ayrı bir dünya görüşüne, varlık tasavvuru ve düşünce yapısına sahiptir⁶. Binaenaleyh mütercim, dillerin kültürel yanlarını nazar-ı dikkate alarak tercümesini, dil – kültür, dil – dünya görüşü, dil – medeniyet, dil – düşünce yapısı ve dil – varlık anlayışı münasebetleri⁷ ekseninde düşünmelidir.

Mütercimin bu dilsel hususları çok iyi bilmesi gerekir. Çünkü dil, ünlü Alman filozofu Martin Heidegger'in ifadesiyle "varlığın meskenidir"⁸; bir toplumun, dünya görüşünün, varlık ve düşüncenin olmazsa olmaz unsurudur. Bu anlamda sadece iki dilin, kaynak ve hedef dilin dil bilgisi kurallarını, biçimsel özelliklerini bilmek yeterli değildir. Bu bilgi, tercüme faaliyetinin sadece bir basamağını ve önemli bir aşamasını teşkil eder. Çeviride, kaynak ve hedef dillerin dil içi ve dil dışı, metin içi ve metin ötesi

⁵ Cary, Edmond, *Çeviri Nasıl Yapılmalı?*, çev. Mete Çamdereli, İnsan Yay., İstanbul 1996, (*Çevirenin Önsözünden*), s. 13-19.

⁶ Geniş bilgi ve izah için bkz. Gökberk, Macit, *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000, s. 68-73, 79-80.

⁷ Geniş bilgi ve açıklama için bkz. Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, TDK. Yay., Ankara 1998, I-III; Akarsu, Bedia, *Wilhelm von Humboldt'da Dil – Kültür Bağlantısı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998; Başkan, Özcan, *Bildirişim – İnsan Dili ve Ötesi* -, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1998; Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yay., İstanbul 1996; Bumann, Waltraud, "Dil Felsefesi", *Günümüzde Felsefe Disiplinleri içinde*, derl.ve çev. Doğan Özlem, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1997, s. 509-534; Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988; a.mlf., *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983; Rickman, H. P., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, çev. Mehmet Dağ, Etüt Yay., Samsun 2000; Sapir, Edward, "Dil ve Toplum", "Dil ve Ekin", "Dil ve Yazın", çev. Ömer Demircan, *XX. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler) içinde*, derl. Berke Vardar ve Diğerleri, Multilingual Yay., İstanbul 1999, s. 57-65; Soykan, Ömer Naci, *Felsefe ve Dil – Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma* -, Kabalcı Yay., İstanbul 1995; Nermi Uygur, *Kültür Kuramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984; a.mlf., *Dilin Gücü (Denemeler)*, Kabalcı Yay., İstanbul 1994; Wilson, John, *Dil Anlam ve Doğruluk*, çev. İbrahim Emiroğlu – Abdullatif Tüzer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002; Cary, s. 16-18, 32-33; Kayaalp, İsa, *İletişim ve Dil*, TDV. Yay., Ankara 1998; Gündoğan, Ali Osman, "Dil ve Dil – Anlam ilişkisi", *Atatürk Üniv. Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Der.*, (*Dil Bilimi ve Dil Öğretimi 2000 Özel sayısı*), 2000/4, s. 47-58; Akdemir, Müslim, "Dilin 'Konuşulan Dil' için Anlamı", *Atatürk Üniv. Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Der.*, (*Dil Bilimi ve Dil Öğretimi 2000 Özel Sayısı*), 2000/4, s. 59-64; Yazzoğlu, Ruhattin, "Dil – Kültür ilişkisi", *EKEV Akademi Der. – Sosyal Bilimler* -, 2002/11, s. 21-43.

⁸ Bkz. Göktürk, Akşit, *Sözün Ötesi – Yazılar* -, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1989, s. 187-193; Bumann, Waltraud, "Dil Felsefesi", *Günümüzde Felsefe Disiplinleri içinde*, derl.ve çev. Doğan Özlem, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1997, s. 509-534.

çeşitli tarihî, içtimaî ve kültürel vasat⁹, kavram değerleri ya da anlam karineleri daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Her lisanın kendine has bir tecrübe hamulesi sunduğu düşünülürse, bu durumda bir dili tercüme etmenin her şeyden önce söz konusu 'lisan gerçekliği'ni¹⁰ algılamak ve bu gerçekliği dönüştürerek onu bir başka dünya tecrübesine ya da dünya görüşüne, tarihî, içtimaî, kültürel vasata oturtma, buna eşdeğerli anlam yükleme çabası olduğu anlaşılır. Nitekim çeviri, böyle yaparak insanlara farklı dünyaları analiz etme ve dünya tecrübelerini anlama imkânını tedarik eder.

*Mütercim söz konusu iki dil arasında kaynak dilden hedef dile doğru yol, anlam olayı, mana değişmesi ve iletişim kazasına uğramadan, böyle yoğun bir uğraş veya gayret içerisinde bu iki dünya, medeniyet, tecrübe hamulesi, dünya görüşü, varlık tasavvuru ve kültür arasında gider gelir. Bir bakıma 'çeviri', "farklı dünya tecrübelerinin müşterek lisanıdır"*¹¹. Akşit Göktürk'ün meşhur deyişiyle ve kelimenin tam anlamıyla "Çeviri: Dillerin Dili"dir¹².

Burada Akşit Göktürk'ün 'çeviri olgusu'na dair yaptığı önemli bazı tanımlama ve mülâhazalarına yer vermek uygun olacaktır:

"Çeviri, salt dilbilimsel bir işlem ve anlamın yabancı bir dilden tanıdık bir dile aktarılması değildir. Her dil, belli bir kültürün göstergeler dizgesiyle, belli uzlaşımlar, töreler, davranışlar, değer ölçüleriyle, kısacası somut insan yaşamıyla iç içedir. Bu yönüyle çeviri, başka dillerin tanımladığı başka dünyaların tanıtılmasıdır. (...) İnsanın kendi yaşam çevresi dışındaki olgularla düşleri bilme çabasının bir sonucudur çeviri. Değişik toplulukların, ulusların bilim, sanat ve düşünce alanındaki çabalarını birbirleriyle paylaşabilme yoludur. Bu yol, insanoğlunun ayrı diller konuşması gerçeğinin yanı sıra, Bâbil'den beri hep var olagelmıştır. Bu yönüyle tek tek diller ötesinde bir ortak dildir çeviri, dillerin dilidir. Keats'in şiirinde coşkuyla dile getirildiği gibi, çeviri yeni bilgi alanlarına açılmanın yoludur. (...) Çeviri, genellikle sanıldığından

⁹ Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, s. 94-95.

¹⁰ Geniş bilgi ve analiz için bkz. Porzig, Walter, *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü, TDK. Yay., Ankara 1995; Sapir, Edward, "Dil", çev. Ömer Demircan, *XX. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler) içinde*, derl. Berke Vardar ve Diğerleri, Multilingual Yay., İstanbul 1999, s. 51-56; Cary, s. 16-18, 32-33; Uygur, s. 55-57; Sesli, Hüseyin, *Dil Alanı Üzerine*, Atatürk Üniv. Yay., Erzurum 1968; a.mlf., *Muhteva Bakımından Dil ve Gerçek*, Atatürk Üniv. Yay., Erzurum 1968; Alan, Yusuf, *Lisan ve İnsan*, TÜV. Yay., İzmir 1994; Çiçek, Mehmet, "Dil Olgusuna Genel Bir Bakış", *Kur'an ve Dil – Dilbilim ve Hermenötik – Sempozyumu, 17-18 Mayıs 2001 Van*, YYÜF., Van 2001, s. 189-199.

¹¹ Bkz. Göktürk, *Sözün Ötesi – Yazılar* -, s. 132-133, 151-152.

¹² Bkz. Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, s. 14-15, 92.

çok daha karmaşık, açıklanması güç bir olgudur. Bu nedenle çevirinin, dilden dile kuru bir bilgi aktarımı olarak nitelenmesi yanlış, en azından yetersiz olur. (...)”¹³.

Bu bağlamda yazar Akşit Göktürk, *çeviri olgusunun ‘yorumbilimsel bir süreç, anlama, anlatma ve anlaşma etkinliği’ olduğuna ya da çevirinin iletişim boyutuna işaret etmektedir:*

“ ‘Hermeneuein’ sözcüğünün çağrışımları arasında, ‘bir iletiyi taşımak – Hermes gibi’, ‘bir olguyu anlamak, anlatmak’ türünden anlamlar var. Bu anlamlarda ortak olan yön, yabancı, bilinmedik, zamanı yaşantı niteliği ayrı bir şeyi bildik, tanıdık, anlaşılır bir çerçeveye sığdırmak, bildik bir iletişim dizgesinin biçimleri aracılığıyla başkalarınca da anlaşılır kılma çabasıdır. ‘Çeviri etkinliği’nin kendisi de temelde bu tür bir anlama, anlatma ve anlaşılma başkalarının anlayabileceği biçimde yorumlama sürecidir. Bu bakımdan gerek yüzyılımızın ünlü kafası Martin Heidegger, gerekse ünlü izleyicisi Hans-George Gadamer, bir dilden başka bir dile çevirinin yorumbilimsel bir iş olduğunu, gerçekte en geniş anlamıyla ‘anlama’ olgusunun da bir çeviri etkinliğine büyük benzerlikler taşıdığını ileri sürerler. Her çeviri bir yorumlamadır, evet denilebilir ki çeviri, çevirmenin karşısındaki söze yönelttiği bir yorumun bütünlenmesidir. (...) Çeviri, bir şeyi ‘anlaşılır kılma’ yolundaki temel yorum sürecinin özel bir biçimidir. Çevirmen yabancı, anlaşılmaz olanı amaç dilin iletişim dizgelerine aktarır. Tıpkı Hermes gibi, o da bir dünya ile öteki arasında ileticidir: kaynak dilin dünyası ile amaç dilin dünyası arasında. Çeviri eylemi kuru kuruya anlam eşdeğerliliklerinin aranması değildir. Yalnız sözcükler, tümceler, sesbirimler değil bütün bir dilsel yapıdır önemli olan. (...) Çeviri bize gerçekte sözün, hem bir dünyayı kavrayışımızı, hem de o dünyaya yönelik algılarımızı biçimlendiren bir etken olduğunu en açık yoldan gösterir. Bir dil hiç kuşkusuz, belli özellikte bir kültürel yaşantının birikimidir. Bizler de bu birikim içinde varolur, bu birikimin aralığından görürüz her şeyi. Her şeyden önce bir okur olan çevirmen de, böyle bir dilsel kültürel yaşantı birikiminin gözüyle kaynak metni içerden kavrayan, sonra da amaç dilin birikimi ile kültürel yaşantısının dizgelerinde özümleyen kişidir. (...) ‘Çeviri olgusu’ yorumbilimin temelidir. Çeviren için her zaman iki anlam dünyası vardır: çevrilecek metnin dünyası, amaç dilin okurunun dünyası. Hermes’in görevi ise iletiyi bir dünyadan ötekine çevirmektir. (...) Çevirinin her şeyden önce, kuşatıcı biçimde bir anlama, sonra da anlatma, başka deyimle bir yorum etkinliği olduğunu biliyoruz. (...) Çevirmen kaynak dilde düzenlenmiş belli bir iletiyi, amaç dilde bir metinle yeniden

¹³ Bkz. Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, s. 14-15, 92.

üretir. Burada önemli sorun, alışılmış anlamda metne bağılılıktan çok, metnin iletişim niteliğine bağlı kalmanın gerekliliğidir. (...)"¹⁴.

Bu tanımlamalar ve bazı mülâhazalar çerçevesinde şu hususları ifade etmek mümkündür:

'Çeviri olgusu' sadece dilbilim, çeviribilim ve iletişimbilimin değil aynı zamanda yorumbilimin konusudur. Bu yüzden "her çeviri bir yorumdur" ve "her meâl bir tefsirdir" önermeleri müsellemidir. Yani, "her çeviri veya her meâl bir yoruma; her tefsir ise bir yöneme dayanmak zorundadır", denilebilir.

Bu tanım bize, çevirinin bir yorum amelîyesi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla çeviri etkinliği sadece dilbilimsel, anlambilimsel ve iletişimbilimsel bir süreç olarak değil aynı zamanda yorumbilimsel bir süreç olarak önümüzde durmaktadır. "Her yorumun bir yöneme dayanmak zorunda" olduğu önermesi de, çeviri faaliyetinde 'yöntem sorunu'na işaret etmektedir.

İşte yazar Akşit Göktürk eserlerinde, çevirinin bu yorum özelliğini sık sık vurgulamaktadır. Çünkü çeviriyi, önümüzde duran bir metnin anlam veya anlamlarının salt dilbilgisi ve dilbilimi açısından, bir dilden başka bir dile aktarma faaliyeti olarak değerlendirmemek gerekir.

Bir meâl veya tercümede, meselâ bir kavramın ve metnin kaynak dildeki muhtemel manalarından birini tercih ederek, hedef dile yansıtmak da bir yorum işidir. Zira mütercim, bu durumda bir ya da birkaç anlamı, yorumu tayin ederek aktarmak zorunda kalmaktadır. Neticede muhtemel mana ve tefsirlerin tamamını yansıtamamaktadır. Bu da çevirilerde ya da meâllerde çoğu zaman anlam, belâgat ve estetik kaybına sebep olmaktadır.

Bu çerçevede 'çeviri', genel anlamda ele alındığında "iki ayrı dil konuşan insanlar arasında dil engelini ortadan kaldırarak onların anlaşmalarını sağlama işi" şeklinde tanımlanabilir. Her iki dil iyi bilindiğinde böyle bir işi gerçekleştirmek ve başarmak ilk bakışta kolay görünebilir. Ancak çeviri, dil ve edebî sanatların en zoru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Edebî ve sanat boyutu öne çıkan bir dil ile felsefî ya da bilimsel bir dilin yapı, anlam, duygu, sanat, sözdizimi, belâgat, estetik, ifade, söz varlığı, işlev ve kullanım açısından özellikleri birbirinden farklıdır. Zira hiçbir dil, diğerinden daha üstün değildir; sadece daha farklıdır. Bu bakımdan bir dilden başka bir dile yapılan

¹⁴ Göktürk, *Sözün Ötesi – Yazılar* -, s. 132-133, 135-136, 151-157, 161-175; Ayrıca bkz. Savory, s. 56-58, 60-64; Cary, s. 16-19, 32-33, 41-45, 93-98; Uygur, s. 55-57.

çevirilerde karşılaşılacak güçlükler, dillerin birbirinden daha üstün olmasından değil, daha farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Başka bir deyişle, diller arasında bir üstünlükten söz edilemez; ancak bir farklılıktan söz edilebilir. Çünkü her dil bu manada eşsizdir, üstündür ve farklıdır. Öte yandan, daha önce ifade ettiğimiz gibi herhangi bir dilin belli bir toplum ve kültürün anlatım aracı olduğu gerçeğini, dil dışı, metin ötesi tarihî, içtimaî ve kültürel vasatı da göz önüne getirecek olursak, çeviri işinin ne denli güç bir iş olduğu anlaşılacaktır. Doğrusu, çevirinin *“bir şiir, bir deneme gibi, hatta bunlardan daha güç bir sanat etkinliği”*¹⁵ olduğu kabul edilmektedir.

Burada dilin, çevirinin tanımı ve kapsamına ilişkin yer vereceğimiz şu önemli tespitler aynı zamanda usta bir çevirmen olan ünlü mütefekkirimiz Cemil Meriç'e aittir:

*“Dil musikidir; Musikilerin en manalısı, en az müphemî, ama musiki. Her kelime, bir kelimeler dünyasının anahtarıdır; meçhule açılan bir kapı, her kelime. Meçhule, yani rüyalara, hatıralara, anlatılmayanlara, anlatılmayacaklara. Mağaralarından süzülür şuur altının, şuurun yedi kat göğünden dökülür. Kelime küfür, kelime dua, kelime büyü. Zihnin bu esrarlı meyvesini asırlar besler, asırlar olgunlaştırır. Müteradif avam için mevcut. Birbirini bütün tedailerıyla karşılayan iki kelimeye ne aynı dilde rastlarsınız, ne iki ayrı dilde. Mücerredin, manevînin sonsuz ve esrarlı dünyası bir yana, maddenin katı ve sığ gerçeğini belirten kelimeler bile farklı. Tercüme, Babil kulesinde yolumuzu aydınlatan hırsız feneri. Sönük, titrek bir ışık. Traduttore traditore, hain mütercim, iftira değil kader. Dilden dile aktarılan ruhtan çok lafız, şiirsiz bir ‘aşağı yukarı’. Hele aktarılan dil tarihî buuttan mahrum, sunî bir ‘jargon’ ise bizdeki uydurma dil gibi”*¹⁶.

Ünlü mütefekkirimiz Cemil Meriç'in, 'tercüme faaliyeti' ile ilgili şu önemli iki tanımlamasını burada aktarmak uygun olacaktır:

“Başka bir iklimde, başka bir çağda doğan düşüncenin kendi toprağımızda dirilmesi. (...) Mütercim, mutlak'ı arayan bir çılgındır, ‘felsefe taşı’nı bulmaya çalışan bir simyagerdir, bir Sızifos’tur belki, bir haber taşıyıcısı değildir. Rivarol için bir üslûp temrinidir tercüme, en büyük faydası, insana kendi dilinin imkânlarını tanıtmasıdır. Belki doğru, ama hakikatin bütününü kucaklamıyor bu hüküm. Tercüme

¹⁵ Bkz. Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yay., İstanbul 1992, s. 117.

¹⁶ Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 309; Ayrıca bkz. Savory, s. 7, 26, 42, 50.

bir fetihtir, yalnız dili değil, düşünce ve hassasiyetin girift dünyasını da zenginleştiren bir fetih"¹⁷.

2. 'Kur'ân Tercümesi' veya 'Kur'ân Meâli' Tabirine Dair – Elmalılı'nın (ö. 1942) 'Mukaddimesi' Özelinde -

Burada son olarak, 'Kur'ân Tercümesi' tabiri ve anlam alanına yer vermek uygun olacaktır. Bu konuda müfessir Elmalılı Hamdi Yazır "Hak Dini Kur'ân Dili" adlı meşhur tefsirinin 'mukaddime' kısmında 'tercüme'¹⁸ sanatına dair teknik birtakım bilgiler¹⁹ vermektedir. Bunları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Bu çerçevede Elmalılı M. Hamdi Yazır tefsirinin mukaddimesinde takip ettiği usûlü izah ederken Kur'ân'ın i'câz yönlerinden bilhassa nazımın²⁰ eşsiz yapı ve özelliklerine atıfta bulunmaktadır. Buradan hareketle, *Kur'ân-ı Kerim'in hiçbir lisana hakkıyla tercümesinin mümkün olmadığını ve dolayısıyla Kur'ân'ın tercümesinin Kur'ân'ın aslının yerine geçemeyeceğini*²¹ beyan etmektedir. Bu bağlamda o, yaptığı meâlin – tercümenin değil -, tefsirinin bir özeti ve mefhum tarzında aslının manasına mutabık tam bir tercümesi değil, eksik bir aktarımı²² olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle o, - *tercüme tabirini değil - meâl tabirini*²³ kullanmayı tercih etmektedir.

Müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın tanımıyla tercüme,

*"bir kelâmın manasını, diğer bir lisanda dengi bir tabir ile aynen ifade etmektir"*²⁴. Yani tercüme, belli bir dilde ifade edilmiş bir sözün anlamını, başka bir dilde buna denk bir 'tabir' ile aynen aktarmaktır. Ancak bu, dilin sadece anlam boyutu göz önünde bulundurularak yapılmış bir tanımdır.

Bu tanıma göre tercüme;

"aslın manasına tamamen, harfiyen mutabık ve çeşitli açılardan asıldaki ifadeye denk olmalıdır. Yoksa bu tam bir tercüme değil, eksik bir anlatış olmuş olur.

¹⁷ Bkz. Meriç, *Bu Ülke*, s. 117-118.

¹⁸ Geniş bilgi ve izah için bkz. Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili, (Mukaddime) kısmı*, Eser Neşr., İstanbul 1971, I, 8-19, 30.

¹⁹ Geniş bilgi ve analiz için bkz. Karslı, İbrahim Hilmi, "Çeviri Kuramları Açısından M. Hamdi Yazır'ın Çeviri Yöntemi", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler -*, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 41-67.

²⁰ Bkz. Yazır, I, 12-14.

²¹ Bkz. Yazır, I, 8-10, 13-15, 30.

²² Bkz. Yazır, I, 9-12, 14, 16-18, 30.

²³ Bkz. Yazır, I, 9, 15-17, 30.

²⁴ Bkz. Yazır, I, 9.

Halbuki muhtelif lisanlar arasında ortak yönler, benzerlikler ne kadar çok olursa olsun her birini diğerinden ayıran birçok hususiyetler de vardır. (...)"²⁵.

Bu meyânda ona göre meâl tabiri,

"(...) Bir şeyin varacağı gaye manasına ismi mekân da olur ki, tevilin hâsılı demektir. Bundan başka meâl, bir şeyi eksiltmek manasına da gelir, onun için örfte, dil ve istilahta bir kelâmın manasını her yönüyle aynen değil de biraz noksanıyla hâsılına göre, mefhum tarzında ifade etmeye de meâl denilmiştir. Bizim meâl tabirini kullanmayı tercih ettiğimiz de bu eksiklik sebebiyledir"²⁶.

Bu tanımlar çerçevesinde müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır, salt akıl ve mantığa hitap eden, ayrıca dille ilgili bir hususiyet taşımayan kuru, bilimsel eserlerin diğer dillere tercüme edilebileceğini, ancak akılla birlikte duygulara da hitap eden, dolayısıyla dil açısından edebî değeri haiz olan, dili edebî zevk ve estetik boyutu öne çıkaracak şekilde istihdam eden eserlerin tercümesinde aynı başarı şansının oldukça düşük olduğunu²⁷ ifade eder. Bu bakımdan ona göre edebî eserler harfiyen, kelimesi kelimesine değil tanziren, mefhum tarzında anlamı anlamına tercüme edilebilir, böylece denk bir tercüme yapılabilir²⁸. Çünkü bunları tanzîr etmek, tercüme etmekten daha kolay gelir²⁹. Edebî ve sanat yönü ağırlıklı olan eserlerin tercümesi için bundan başka yol da yoktur³⁰.

Bilimsel, kuru ve felsefî eserler tercüme edilirken önemli olan husus, içeriğin yani anlamın aslına sadık bir biçimde aktarılması olduğu halde, edebî ve sanat yönü ağırlıklı bir eser tercüme edilirken içeriğin yanında üslûp ve söyleyiş özelliklerinin de hedef dile doğru yansıtılmasına özen göstermek gerekir. Nitekim müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır, bu tür edebî eserlerde şu tercüme tekniğinin benimsenmesi gerektiğini belirtir:

Edebî nitelikli eserlerin, meselâ şiirin sözcüğe bağlı nesir tarzında harfiyen tercüme edilmesi hâlinde, aslının dengi olamayacağını; nazım ahenginin kaybolacağını; bu sebeple de şiirin yine şiir tarzında manzum olarak benzerinin ifadesiyle tanziren tercüme edilmesinin daha makul olduğunu beyan eder. Böylece ilgili eserin edebî zevk ve bedîî değeri de muhafaza edilmiş olur³¹. Fakat bu edebî

²⁵ Bkz. Yazır, I, 9, 10-15.

²⁶ Bkz. Yazır, I, 9, 30.

²⁷ Bkz. Yazır, I, 9-10.

²⁸ Bkz. Yazır, I, 10-12.

²⁹ Bkz. Yazır, I, 10.

³⁰ Bkz. Yazır, I, 11.

³¹ Bkz. Yazır, I, 10-11.

metinlere özgü bir tercüme tekniği olup, hüküm ifade eden ilmî ve hukukî eserlere uygulanması hâlinde esas metnin tercüme edilmesi değil, tahrif edilmesi söz konusu olur³². Tercümeler hukukî bir metin veya hukukî bir belge değildir. Ancak asıl metni anlamak için olsa olsa bir vesile olabilir³³.

Müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır'a göre, tercümede önemli başka bir hususta, bir dilde bir olayın veya haberin değişik bağlamlar dolayısıyla farklı şekillerde ifade edilmesidir. İşte bu ifade farklılıklarının, dilin imkânlarının işaret ettiği mana değişiklikleri ve vurgular da diğer dillerde ancak açıklamalarla tercüme edilebilmektedir. Aksi takdirde hedef dilde yavan, düz ve yalın bir anlatım tarzı tercih edileceğinden, kaynak dildeki mana incelikleri, anlam vurguları hedef dillerde kaybolacaktır³⁴.

Ayrıca müellif, 'Kur'ân'ın Çevirisi' bağlamında dildeki sonsuz mucize bu ilâhî kelâmda delâlet alanı geniş ve derin manalı kelimeler bulunduğunu; bir kelimenin birçok manalar ifade edebileceğini; bunların bazısını doğrudan aktarmak mümkün olsa da, diğerlerini aslî haliyle aynen almak; tercüme etmeden olduğu gibi muhafaza etmek veya bunların edebî manası feda edilerek tefsir tarzında ifade edilmesinin mümkün olacağını belirtir.

Bu çerçevede o, Kur'ân'ın zengin anlamlı veya çokanlamlı kelimelerinin tercüme edilmesinde salt dilbilgisi kurallarını, dil ile ilgili ilimleri bilmenin yeterli olmayacağını aynı zamanda tefsir ve tevil bilgilerinin gerekli olduğunu ifade eder. Geniş ve zengin mana vecihlerinin tamamını yapılacak tercümeyle aynen sıdırdırmamanın, doğrudan aktarmanın ve bütün incelikleriyle yansıtmamanın mümkün olmayacağını da zikreder³⁵. Dolayısıyla ona göre yapılacak bir Kur'ân Tercümesinde veya Kur'ân Meâlinde, bu tür kelimeleri tefsirlerine müracaat edilmek üzere aslî haliyle aynen muhafaza etmek ya da olduğu gibi alarak tefsir ve tevillerine ayrıntılı olarak yer ver vermek gerekir.

Nitekim müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır, tefsirinin birtakım hususiyetlerini veya meâlinde takip ettiği usûlünü ifade ettiği "mukaddime" kısmında bu konuyu şöyle anlatmaktadır:

"(...) İşte bu vazifenin teveccühü dolayısıyla, ben de dilimin dönebildiği kadar bir tefsir ve meâl tarzında bu eseri yazmaya çalıştım. Meâlin mümkün olduğu kadar

³² Bkz. Yazır, I, 11.

³³ Bkz. Yazır, I, 11.

³⁴ Bkz. Yazır, I, 11-12.

³⁵ Bkz. Yazır, I, 14, 17-18.

sade ve veciz olmasına gayret ettim. Bununla beraber şimdiye kadar mukarrer olan Edebiyatımızda, kullanıla kullanıla lisanımızın öz malı olmuş kelimeleri, klişeleşmiş ve dilimize yerleşmiş bazı terkipleri, ifadeleri kullanmak gerektiğinde taassuba sapmadım. Meselâ hamde “hamd”, rahmete “rahmet”, hidayete “hidayet” dedim. Zulmete “karanlık” dedimse, nur ve ziya yerine “aydınlık ve ışık” demekte ısrar etmedim. Gök yerine “Sema”yı tercih ettiğim yer oldu. Çoğunlukla “Gökler ve Yer” dedimse, bazen de “Semâvât-ü Arz” demek daha hoşuma geldi. “Güneş ve Ay” dedim. Ama “Güneşi ve Ayı” diyemediğimden “Şems-ü Kameri” tercih ettim. Bütün halk “Rabbü'l-âlemîni” tanırken, “âlemlerin Rabbi” demekte faydadan çok zarar gördüm. “Sırat-ı Müstakim” yerine “Müstakim Sırat” diyemedim. “Doğru Yol” dediğim zamanda, “Sıratın” nüktesiyle, mana inceliğiyle “istikamet” bedî zevkinden bir şeyin kaybolduğunu hissettim. (...) Hâsılı nassın asıl manasından mümkün mertebe uzaklaşmamak için, esasî ‘Arabî ve Farisî’den alınmış olan kelimeler kullandım. Fakat bunları Türkçemizin malı olarak ve bizim kullandığımız mana ve tarz ile kullandım. Lisanımızda mukabilini, eşdeğerini bulamadığım veya başka mana ifade ettiğini gördüğüm kelimeleri tefsir ve teviline müracaat edilmek üzere aynen iktibas eyledim. (...) Yerinde “kurultay” dedim, yerinde de “ültime” demekten çekinmedim. Yazı dilimizde yaygın olarak pek kullanılmayan bir takdim ve tehir yaptıysa, bunu muhakkak konuşma dilimizde mevcut bir kullanım olduğu için yapmışımdır. Eğer nadir bir kullanımı aldım ise, bunu makamın da nadir olmasından dolayı almışımdır. (...) Bütün bunlardan maksat, Kur’ân’ı biraz duyurmaya, Kur’ân’ın oldukça derin, geniş ve zengin manalarını, eşsiz belâgatini, kelimelerini, musikisini, şiiriyetini... biraz hissettirmeye çalışmaktır. (...) Ümit ederim ki, yanlış bir mana yazmamışımdır, fakat eksiği çoktur; bir kelimedede bir veya iki manayı anlatabildimse, hissettiğim veya hissetmediğim birtakım manalar da anlatılamadan kalmıştır. Binaenaleyh okuyanlardan tekrar tekrar rica ederim ki, Kur’ân’ı bu yazdıklarımın ölçmeye kalkmasınlar”³⁶.

3. ‘Kur’ân Tercümesi’ veya ‘Kur’ân Meâli’ Tabirine Dair – Çantay’ın (ö. 1964) ‘Mukaddimesi’ Özelinde -

“Kur’ân Tercümesi” veya “Kur’ân Meâli” tabirine dair izahlarına yer vermek istediğimiz bir diğer meşhur müellif ise Hasan Basri Çantay’dır. Bu çerçevede o, yaptığı meâli için harfî tercüme işinin imkânsızlığından veya zorluğundan dolayı

³⁶ Bkz. Yazır, I, 16-19.

'Kur'ân Tercümesi' tabirini değil, tefsirî tercüme tekniğini tercih ederek 'İzahlı Meâl-i Kerîm' tabirini istihdam etmiştir. Yine müellif "İzahlı Meâl-i Kerîm'in Önsöz"ünde hacmi kısa, fakat 'çeviri kuramları' açısından hâlâ geçerli izahlara yer vermiştir³⁷.

Bu bağlamda müellif Hasan Basri Çantay'a göre, Kur'ân-ı Kerîm'in hakkıyla tercümesi kabil değildir. Yine o, Kur'ân-ı Kerîm'in hem lafzı, hem de manası itibarıyla mucize bir hak kelâmı olduğunu; aynı zamanda Arap dilinin en eşsiz ve ilâhî bir şâhkası olduğunu; dolayısıyla onu hakkıyla tercüme etmekten beşerin aciz kaldığını ve kalacağını³⁸ ifade eder.

Bu meyanda o,

*"Kur'ân-ı Kerîm'in Meâllerinde, ne kadar olgunluk hâsıl olursa olsun, Allah kelâmının tam hakkını verebilmek hiçbir zaman ve hiçbir vecih itibarıyla kabil olmayacaktır"*³⁹ der.

Ayrıca müellif, bugün beşer kelâmının bile bir dilden diğer bir dile, asıl metindeki ya da kaynak dildeki bütün hususiyetleriyle, mana derinlik ve incelikleriyle izaha girmeden, hedef dile hakkıyla harfiyen aktarılmasının imkânsız veya çetin bir iş olduğunu⁴⁰ belirtir. Tefsirî tercüme ve anlamın çevirisi sitilini tercih⁴¹ etmekte olup; zaman zaman tercümede asla tam sadakat, kaynak metne sözcüğü sözcüğüne bağlılık ve asla mutabakat ilkelerini esas alarak harfî tercüme sitilini de benimser⁴².

Bu çerçevede müellif Hasan Basri Çantay, ilâhî kelâmın tercümesi sadedinde 'Kur'ân Çevirisinin' veya 'Kur'ân Meâlinin' tam olarak Kur'ân-ı Kerîm'in asıl metninin yerine kaim olamayacağını ya da çeviri metninin kaynak metnin yerine geçemeyeceğini vurgular. "Çeviri kuramları veya çeviri teknikleri" açısından bu husus önemlidir.

Başka bir ifadeyle bu temel husus, bize şu önemli çeviri ilkelerini hatırlatır:

"Her meâl bir tefsirdir"; "Her çeviri bir yorumdur"; "Çeviri metni asıl metnin yerini tut(a)maz / yerine geç(e)mez"; "Her çeviride asıl metne tam sadakat ve asla tam mutabakat gözetilmelidir"; "Her meâl muhtemel manalardan birini veya en çok tercihe şayan olan manayı tayin ve takdir etmektir" ve "Her tercümede asıl metne eşdeğerlilik şartı aranmalıdır".

³⁷ Sözkonusu izah ve açıklamalara dair geniş bilgi için bkz. Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm (İzahlı Meâl-i Kerîm)*, (Önsöz kısmı), Çantay Neşr., İstanbul 1985, I, 5-10.

³⁸ Çantay, I, 5.

³⁹ Çantay, I, 9.

⁴⁰ Çantay, I, 5-6, 8-9.

⁴¹ Çantay, I, 5-6, 8.

⁴² Çantay, I, 5-6, 8-9.

Bütün bu hususları müellif kısaca şöyle açıklar:

“(...) terceme edilmiş eski ve yeni birçok özenişler gördük, ‘Hakkın Kelâmı’na aklımızca çelenkler ördük! Ancak anladık ki, bunlar ‘O (Kur’ân-ı Kerîm)’ değildir; aczin ta kendisi olan birer özeniş, birer taklit dildir. (...) Biz, ‘Kur’ân-ı Kerîm’in hakkıyla tercemesi kabil değildir’ dedik. Bugün beşer kelâmının bile bir dilden diğer bir dile çevrilmesinde asla, aslın bütün hususiyetlerine ve o hususiyetlerdeki kuvvete tıpatıp uyarlık sağlanabiliyor mu? Gönüller bunlara asılları gibi kayıtsız şartsız bir cezp edicilik ve itimat ile bağlanabiliyor mu? İşte iki basit misal: ‘Ak akçe kara gün içindir’ savımızı dünyanın bütün dillerine çevirelim. Ondaki bu hususiyeti – tefsir ve izaha girmeden – tam bir surette ifade edebilir, bu ifadeden öz malımız gibi istifade edebilir miyiz? ‘Harîrî’nin ‘Makâmât’ını, aslındaki inceliği ve derinliği yüzde yüz göstermek şartıyla, hangi babayığit terceme edebilmiştir ve edebilir? Bu, kimin elinden gelir? Bunlar sadece işin teknik yanıdır. Halbuki Arap dilinin en eşsiz ve ilâhî bir şâhkası olan ‘Kur’ân-ı Kerîm’in tercemesi meselesinde bu teknik yönden başka daha nice müstesna hususiyetler göze çarpar. (...) Nihayet ‘Allah Kelâmı’ ile beşer kelâmı arasındaki fark, tıpkı Yaratanla yaratılan arasındaki farktır. Bu gerçektir, muhakkaktır. Bu farkı gidermeye ins-ü cin şöyle dursun, melekler ve peygamberler bile muktedir değildir. Çünkü O, ‘ezelî’, bu ‘fânî’ bir dildir. İşte sözün özü. (...) Muhtelif manalardan en çok tercihe şayan olanlarını metne alsın, diğerlerini izah kısmını teşkil eden noktalarda göstere sin. Meâller tıpatıp tercemeye âdetâ yaklaşsın. Karşılığı Kur’ân’ın metninde bulunmayan kelimeleri, sırf tercemeyi tezyin ve takviye kastıyla meâllere yamamaktan, Allah’tan korkar gibi korkup çekinsin. Yani, meâllerin süslü olması temayülünü metne tam sadakat vecibesine feda etsin. Sözelimi: Mâzi zaman kalıbına muzârî, muzârî zaman kalıbına mâzi, isme fiil, fiile isim manaları vermek suretiyle kalıpların ve kelimelerin hakkını çiğnemesin. Metinde âyetlerin meâllerini ve haşiyelerde bunların izahlarını yazarken, her klişeye gelişi güzel uymayarak daha önce ve daha çok aklını ve fikrini Arap dilinin, Arap edebiyatının derinlikleri içine salsın ve o derinliklerden hakikat cevherlerini yakalayıp alsın. (...)”⁴³.

Bu meyanda müellif Hasan Basri Çantay, dinimizin temelini teşkil eden Kur’ân kelime ve terkiplerinin ‘çeviri tekniğine’ dair şu hususları ifade eder. Kur’ân kelime ve terkiplerinin önemini özlü olarak şöyle belirtir:

“Kur’ân’ın bir tek lafzında – paha biçilmez, atlanıp geçilmez nadide cevherlerden üstün ve gömülü – öyle muhtelif manalar var ki, bütün bunlar dinimizin

⁴³ Bkz. Çantay, I, 5-6, 8.

pırlantadan kıymetli temel taşlardır. Bunların hepsini tercemenin metninde sıralarsak o 'terceme' olmaz, 'izah' veya 'tefsir' olur; ihmal edersek 'taksir' olur. (...) Muhtelif manalardan en çok tercihe şayan olanlarını metne alsın, diğerlerini izah kısmını teşkil eden noktalarda metin dışında gösterson. Meâller tıpatıp tercemeye âdeta yaklaşsın. (...) Metinlerin dışında ya muteber tefsirlerin pek kısa beyanlarını, yahut manaların çok özet açıklamalarını eklemeye mecburiyet hâsıl olursa, bunları ancak parantez içinde gösterson. (...) Kur'ân-ı Mübîn'in ihtiva ettiği bütün kelime ve terkiplerin önünde sabır ile dikkatle dursun; dilimizde bunların tam karşılıklarını bulma hususunda imkânın olanca çaresine başvursun"⁴⁴.

Burada görüldüğü gibi müellif Hasan Basri Çantay, Kur'ân kelime ve terkiplerinin çevirisinde acele edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca diller arasında 'eşdeğerlilik' sorununa atıfta bulunarak; sabır ile dikkatle dinimizin pırlantadan kıymetli temel taşları olan bu deyimsef ifadelerin ve terkiplerin hedef dilde tam karşılıklarını, eşdeğer manalarını bulmak için dilin bütün imkânlarının kullanılmasının metodik bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir.

Müellifin yer verdiğimiz açıklamaları ışığında Kur'ân kelime ve kavramlarının 'çeviri tekniğine' dair şunları ifade etmek mümkündür:

Kur'ân kelimelerinin hedef dilde tam karşılıkları bulunmalı; eşdeğer çevirileri yapılmalı; kelime ve terkiplerin kaynak dilde ifade ettiği çeşitli manaları aynen hedef dildeki tercümeyle hakkıyla taşınmalı; bunlar için kaynak ve hedef dillerin bütün imkânları kullanılmalı; kelimelerin kaynak dilde taşıdığı bu çeşitli zengin manalardan en çok tercih edileni yapılacak izahlı meâl - tefsirin asıl meâl metnine konulmalı; diğer manalara da meâl - tefsirin izah kısmını teşkil eden asıl metin dışı haşiyelerde genişçe yer verilmeli; asıl meâl metninde gerekli görülen yerlerde zaman zaman parantez takdirinde bulunarak çeşitli manalar liste hâlinde sıralanmalı veya bunlar hakkında parantez içinde özlü açıklamalar yapılmalı; ancak meâlde asıl meâl metninde bu kelimelerin zengin ve geniş manalarından bağlama uygun olan sadece biri hedef dilde tercih edilmeli; çeviride asla mutabakat ilkesine veya kaynak metne tam sadakat ilkesine hakkıyla riayet edilmeli; Kur'ân kelimelerindeki eşsiz belâgat, yüksek bediî yapı, estetik ve musiki ahenk hedef dilde de hissedilmeli veya hissettirilmeli; bunun için yani asıl manaları kaynak metinden çıkarabilmek için Arap dilinin ve Arap edebiyatının derinlikleri içine girilmeli; o derinliklerden hakikat cevherleri elde edilmeli; son olarak, Kur'ân kelime ve ifadelerinin hakkı çeviri

⁴⁴ Bkz. Çantay, I, 5-6, 8-9.

metninde çığnımemeli, aksine tam verilmelidir. Bunların kaynak dildeki anlam ve işlevleri, tıpatıp hedef dildeki çeviri metnine de hakkıyla taşınmalı ya da yansıtılmalıdır.

Görüleceği üzere müellifin işaret ettiği bütün bu hususlar, modern ‘çeviri kuramlarının’ temel ilkelerinin teşekkül etmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bütün bunları ‘meâl metodolojisinin’, modern ‘çeviri kuramlarının’ oluşmasına zemin hazırlayan ve gelişmesine katkı sağlayan bir açılım olarak değerlendirmek mümkündür. Müellif dil, anlam ve kavram dünyası açısından izahlı “Kur’ân Meâllerinde” dikkate alınması gereken bu temel hususları, on üç madde hâlinde sıralar. Bunların her biri ‘çeviri kuramları veya tercüme teknikleri’ açısından büyük bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla bunları ayrı ayrı izah etmek ve değerlendirmek gerekir. Bunlara geçmeden önce ilgili maddeleri topluca sıralamak ve aktarmak uygun olacaktır.

Buna göre o, temel on üç maddeyi veya on üç tane ‘temel çeviri ilkesini, tercüme tekniğini’, döneminde avam ve havâs herkesin bedî zevk ve istifadeyle usanmadan okuyabileceği bir izahlı ‘Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’e sahip olmaya şiddetle ihtiyaç duyulduğunu teslim etme sadedinde bunları madde madde şöyle sıralar:

“Öyle bir eser ki:

1. *Dili bugünün yaşayan, hâlen kullanılan dili olsun.*
2. *Metin dışında kalması gereken izahlarında ‘hurafe’lere ve ‘Hadis’ diye zındıklar, münafıklar veya gafil ve cahiller tarafından sonradan uydurulmuş olan sözlere asla yer verilmesin.*
3. *En muteber tefsir kitaplarını ve onların da özlü taraflarını kaynak edinsin.*
4. *Çeşitli manalardan en çok tercihe şayan olanlarını asıl metne alsın, diğerlerini izah kısmını teşkil eden asıl metin dışı noktalarda göstere sin.*
5. *‘Meâl’ler tıpatıp ‘terceme’ye âdeta yaklaşsın.*
6. *Karşılığı Kur’ân’ın metninde bulunmayan kelimeleri, sırf tercemeyi tezyin ve takviye kastıyla meâllere yamamaktan, Allah’tan korkar gibi korkup çekinsin. Yani, meâllerin süslü olması temayülünü “asıl kaynak metne tam sadakat ve asla mutabakat” ilkesine feda etsin.*
7. *Sözgelimi: Mâzi zaman kalıbına muzâri, muzâri zaman kalıbına mâzi, isme fiil, fiile isim manaları vermek suretiyle kalıpların ve kelimelerin hakkını çığnemesin.*

8. Metinlerin dışında ya muteber tefsirlerin pek kısa beyanlarını, yahut manaların çok özet açıklamalarını eklemeye mecburiyet hâsıl olursa, bunları ancak parantez içinde gösterebilirsin.

9. Metinde âyetlerin meâllerini ve haşiyelerde bunların izahlarını yazarken, her klişeye geliş güzel uymayarak daha önce ve daha çok aklını ve fikrini Arap dilinin, Arap edebiyatının derinlikleri içine salsın ve o derinliklerden hakikat cevherlerini yakalayıp alsın.

10. Kur'ân-ı Kerîm'in ulvî ve ilâhî maksatlarını, hakkın vahyine mazhar olması itibarıyla, her mahlûktan iyi anlamış ve anlatmış olan sevgili Peygamberimiz (s.a.v.)'in, bu sahaya ait sahih hadislerini gözden geçirsın, bunları en sağlam vesikalar olarak ele alsın.

11. Kur'ân-ı Mübîn'in ihtiva ettiği bütün kelime ve terkiplerin önünde sabır ile dikkatle dursun; dilimizde bunların tam karşılıklarını bulma hususunda imkânın olanca çaresine başvursun.

12. Allah'ın Kelâmı ile fennin nazariyelerini, bilim ve fennin tam olarak ispatlanmamış teorilerini birbirine karıştırmamasın; meâlleri okuyan her meslek erbabı kendi zevk ve ihtisasına göre, mesuliyeti tabii şahsına ait olmak üzere nasibini bu ilâhî kaynaktan serbestçe alabilsin.

13. Meâllerin asıllarından nasıl çıkarılmış olduğunu bilmeyi ve bunları asıl kaynak ibareleriyle karşılaştırmayı isteyen tetkik erbabına, kolaylık sağlamak üzere sıra numaraları konulmuş âyetlerin de kendi harfleriyle, aynı eserde ve mahallerinde yer almasını sağlasın ve meâllerin sırlarını da bu numaraların teselsülüne bağlasın⁴⁵.

Ayrıntılarıyla aktardığımız bu on üç maddeden oluşan 'çeviri hususları veya tercüme esasları' aynı zamanda müellif Hasan Basri Çantay'ın yaptığı izahlı "Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm" adlı üç ciltlik 'meâl – tefsirinde' takip ettiği 'usûlünü' oluşturmaktadır. Bütün bu hususlar ve tercüme esaslarına yapılacak açıklamalı 'bir meâl – tefsirde' "çok dikkat edilmesini ve özen gösterilmesini" de istemektedir.

Bununla birlikte yapılan izahlı 'Meâller'in ve özlü tefsirlerin "yüzde yüz, hakkıyla muvaffak olduğunu iddia etmemek ve bu konuda haddini bilmek" gerektiğini belirtmektedir. Nitekim kendisinin üç ciltten oluşan izahlı 'Meâl – Tefsirinde', bu metodik "İlkeler ve tercüme esaslarına çok dikkat ettiğini ve özen gösterdiğini" ifade

⁴⁵ Bkz. Çantay, I, 8-9 (Kısmen sadeleştirilerek iktibâs edilmiştir).

etmektedir⁴⁶. Zaten bu durumu üç ciltlik izahlı “Meâl-i Kerîm”in tamamında görmek mümkündür.

Gerçekten onun ‘İzahlı Meâl – Tefsirini’ baştan sona okuyanlar veya tetkik edenler, bu durumu fark ederler. Bu çerçevede meselâ dili bakımından gayet sade, akıcı, anlaşılır bir üslûp ve ifade yapısına sahip olup; aynı zamanda Çantay’ın yaşadığı dönemde, toplumu oluşturan avam ve havâs herkes tarafından kullanılagelen ve yaşayan bir Türkçedir. Çünkü “*Kur’ân-ı Kerîm’in kaynak dili Arapçadan başka herhangi bir hedef dile çevrilmesi demek, âyetlerinin o hedef dilde anlaşılır bir ifadeyle anlamlandırılmasından ibarettir*”⁴⁷. Dolayısıyla ‘Kur’ân Meâlleri’nin dili sade, akıcı ve anlaşılır olmalıdır.

‘Kur’ân Çevirileri’nin dili Çantay’dan aktardığımız maddelerde de görüldüğü gibi, o dönemde yaşayan ve herkes tarafından kullanılan bir özelliğe sahip olması gerekir. Bu nokta, çevirinin o hedef dilde anlaşılması ve bundan yararlanılması için temel bir husustur. Çeviri işleminde dil bilgisi çok önemlidir. Özellikle her iki dili, yani metnin kaynak dilini ve metnin aktarılacağı hedef dili iyi bilmek gerekir. Her iki dilin bütün imkânları ve her türlü kullanımları iyi bilinmelidir⁴⁸.

‘Kur’ân Tercemesi’ söz konusu olduğunda ise, kaynak dili Arapçayı ve terceme edileceği diğer hedef dilleri de iyi bilmek gerekir. Zira çeviri işlemi söz konusu iki dile hâkimiyet meselesidir. Dolayısıyla bir çevirinin mükemmelliği ya da eksikliği, bu dillere hâkimiyet meselesine bağlıdır. Bu husus Kur’ân kavram ve ifadeleri için de geçerlidir. Bunlara hedef dillerde eşdeğerli veya anlam ve yorum merkezli tam karşılık bulmak kelimenin *tam anlamıyla dil meselesine hâkimiyete, kullanılan dile vâkıf olmaya indirgenebilir*⁴⁹.

Bu çerçevede sadece *Kur’ân’ı değil, herhangi bir edebî eseri bile kaynak dildeki bütün incelikleriyle, zenginlikleriyle ve dil zevkiyle başka bir hedef dile mana, ses, belâgat ve estetik kaybı olmadan aynen aktarmak mümkün değildir*. Fakat bu zorluk ve imkânsızlık *hedef dillerde yine de anlaşılır bir ifade ve üslûba sahip olmayan çok sayıdaki meâller için bir mazeret değildir. Allah kelâmı bilgi, ciddiyet,*

⁴⁶ Bkz. Çantay, I, 9.

⁴⁷ Işıcık, “Kur’ân-ı Kerîm’in Terceme Edilmesi ve Âyetlerinin Sıhhatli Anlaşılması Konusu Üzerine Bazı Mülâhazalar”, s. 1; a.mlf., “Kur’ân Tercemesinde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar ve Muhammed Esed Meâli’ne Genel Bir Bakış”, s. 93.

⁴⁸ Bkz. Işık, Emin, “Kur’ân’ın Terceme ve Tefsiri Meselesi”, *Kur’ân Sempozyumu*, Zaman Gazetesi Yay., İstanbul 1989, s. 197-199; Koç, s. 239, 244-245, 251-252.

⁴⁹ Bkz. Işıcık, “Kur’ân-ı Kerîm’in Terceme Edilmesi ve Âyetlerinin Sıhhatli Anlaşılması Konusu Üzerine Bazı Mülâhazalar”, s. 2-3; Köksal, İsmail, *Fıkıh Usûlü – İslâm Hukûku Metodolojisi* -, İstanbul 2008, s. 50-51.

dile hâkimiyet, belki de hepsinden önemlisi uzun yıllar süren bir çaba, yoğun emek ve gayret ister.

Bu anlamda Kur'ân-ı Kerim, gerek anlamak gerekse anlatmak, başka bir dile tercüme etmek için uğrunda sarf edilecek her türlü çabaya fazlasıyla lâyıktır. Bu nedenle tercümelerin anlaşılır bir dil ve üslûp yapısına sahip olmasına; ayrıca kaynak metne bağlı kalmasına özen gösterilmesi gerekir.

Bu bağlamda her dilin kendine mahsus bir ifade biçimi, üslûp yapısı; kendine özgü deyimsele ifadeleri ve kendine has bir atmosferi vardır. Binaenaleyh bir dilden başka bir dile çeviri yaparken bunları daima göz önünde bulundurmak; her dilin deyimlerini yerinde kullanabilmek yapılan bir çevirinin doğru, edebî ve bilimsel olmasına büyük katkılar sağlar.

Tercümelerde en büyük başarı, metinde çeviri kokusunu ve tercüme havasını muhataplara hissettirmemektir. Bunu sağlayabilmenin en önemli şartlarından biri de, tercümesi yapılan metnin kaynak dilinde kullanılan deyimsele ifadeleri, kelimesi kelimesine 'harfî çeviri' tarzıyla tercüme etmeyip hedef dilde o deyimsele ifade ve terkiplere anlamı anlamına karşılık gelen tabirleri bulup kullanmaktır. Nitekim 'çeviri kuramları' açısından çok önemli bir yeri haiz olan bu hususlara, izahlı 'Meâl-i Kerim' sahibi Hasan Basri Çantay dikkatleri çekmiştir.

Aslında tercümelerde amaç, kaynak metinde murat edilen veya kastedilen manaları yol kazasına, anlam kaybına uğratmadan kaynak dilinden hedef dillere anlaşılır bir ifade, üslûp yapısı içinde aynen taşımak, tam olarak karşılamak ve yansıtmak olmalıdır. Bu meyanda Kur'ân-ı Kerim'in "Türkçe Çevirilerinde / Meâlleri"nde ayrıca,

"(...) Bunun için mütercim, âyetlerdeki belâgat, gramer ve benzeri anlam inceliklerine vâkıf olmalıdır. (...) Âyetlerde lafzî ve zahîrî olarak bulunmasalar bile, Arap dilinin gramer ve belâgat özelliklerinin gereği olarak gerçekleşen anlamları, tercümede de lafzî olarak tebarüz ettirmeli; bunları cümlelerin üvey ve zait unsurlarıymış gibi tali parantez içine kesinlikle hapsedmemeli⁵⁰; bilakis, cümlelerin öz ve aslî unsurları olarak tali parantezler dışında asıl metinde normal şekilde ifade etmelidir. Kaynak dilde lügavî anlamlarıyla değil de ıstilahî anlamlarda kullanılan

⁵⁰ Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Yılmaz, M. Faik, "Türkçe Meâllerdeki Parantez İçi Takdir Problemi", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 423-437; Koç, s. 251-252; Pak, Zekeriya, "Meâllerde Parantez Kullanımının Gereklileri ve Anlam ve Dil Estetiği Açısından Yol Açtığı Problemler", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 439-456.

odak ve anahtar lafızların Kur'ânî, dinî ve kültürel derinlikleri hedef dilde aynen korunmalı⁵¹; dolayısıyla bu kavramlardaki Kur'ânî, dinî ve kültürel zenginliklere halel getirilmemelidir. (...).

Müellif Hasan Basri Çantay'ın izahlı "Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim"inde, söz konusu 'çeviri ilkeleri'ne özenle riayet edildiğini belirtmek mümkündür. Bu çerçevede o, üç ciltlik "İzahlı Meâli"nde çok sayıda parantez içi takdirinde bulunmakta; izah kısmında ise meşhur pek çok yoruma yer vermektedir. Bu anlamda meâlinin izah kısmını teşkil eden dipnotlarda başta *Kâdî Beydâvî (Envâru't-Tenzîl)*, *Nesefî (Medâriku't-Tenzîl)* ve *Hâzin (Lubâbu't-Te'vîl)* gibi pek çok meşhur müfessirden alıntılar yapılmaktadır.

Bu bağlamda müellif Hasan Basri Çantay'ın tefsir birikimi ve mükemmel dil zevki ile "*harfi harfine, sözcüğü sözcüğüne tercüme*" tarzının başarılı özgün bir izahlı 'Meâl-i Kerim' örneğini ortaya koyduğunu ifade etmek mümkündür.

Başka bir ifadeyle Çantay'ın Meâli, özgün kaynak metne oldukça bağlı bir çeviri mahiyetindedir. Yani, onun hedef dildeki izahlı Türkçe çeviri metni, Kur'ân'ın Arapça kaynak metninin dil, anlam, belâgat ve estetik açıdan bütün özelliklerini yol kazası ve anlam değişmelerine uğratmadan en iyi biçimde yansıtmaktadır. Bir bakıma okur, hedef dildeki bu 'çeviri' ile Kur'ân'ın kaynak dili Arapçaya ve orijinal temel metne götürülmektedir.

'Kur'ân'ın Türkçeye Çevirisi' veya 'Türkçe Kur'ân Meâlleri' açısından önemli gördüğümüz şu tespitlere de yer vermek uygun olacaktır:

"Türkçe Meâl sahipleri, Kur'ân dili Arapçayı ve dinî ilimleri çok iyi bilseler de hedef dil Türkçeyi iyi bilmiyorlar. Pek çoğunun Türk Edebiyatıyla uzaktan yakından bir bağlantısı olmamış; şiir, hikâye ve roman türünden edebî sayılabilecek çalışmalar

⁵¹ Geniş açıklama ve tahlil için bkz. Gözübenli, Beşir, "Temel Dinî Kavramların Başka Dillere Aktarılması Problemi ve Meâller", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler -*, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 79-92; Karagöz, İsmail, "İhsân ve Muhsin Kavramları Özelinde Çok Anlamlı Kur'ân Kavramlarının Çeviri Sorunu", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler -*, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 271-294; Gezgin, Ali Galip, "Kur'ân Meâllerinde 'Takvâ' Kelimesinin Türkçeye Çevirisi Sorunu", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler -*, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 295-315; Sakallı, Talat, "Kur'ân-ı Kerîm Meâlleri Üzerine Bazı Mülâhazalar (Ma'rûf Kavramı Örneği)", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler -*, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 217-227; İşler, Emrullah, "Secde Kelimesi ve Türkçeye Çeviri Sorunu", *İslâmiyat*, 1998, I/3, s. 105-115; a.mlf., "Fitne Katilden Beter mi? – Fitne Kelimesi ve Türkçeye Çeviri Sorunu -", *İslâmiyat*, 1999, II/2, s. 137-153; a.mlf., "Çokanlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'ân'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar", *Kur'ân ve Dil – Dilbilim ve Hermenötik – Sempozyumu*, 17-18 Mayıs 2001 Van, YYÜF., Van 2001, s. 385-397.

yapmamışlardır. (Başka dillerden veya Arapçadan edebî ya da edebî olmayan eserleri Türkçeye çevirmemişlerdir)⁵². 'Türkçe Meâllerin' pek çoğu birbirinden veya daha önceki meâllerden (Elmalılı M. Hamdi Yazır, Ömer Rıza Doğrul ve Hasan Basri Çantay'ın Meâllerinden) aktarma tercüme şeklinde görünmektedir. Çoğu ciddi bir çalışma ve emek mahsulü olmaktan uzaktır. Tercümede 'harfî tercüme' diye bir hastalık, hem de salgın hastalık ortaya çıkmış; Türkçe söyleyiş yerini Kur'ân'ın kaynak dili Arapça kelimelerin emrine ve hâkimiyetine terk etmiştir⁵³. Meâlde hiçbir kelimeyi karşılıksız bırakmama gayreti ve bazı manaları gözetme ihtiyacı, fizik ve matematik kitaplarında alışık olduğumuz siyah beyaz puntolu, iç içe irili ufaklı birçok parantezli cümlelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Buna bir de her satırına konulan bir iki tane dipnot işaretini ilave ederseniz, artık bu kalabalık içinde mana

⁵² Ayrıca bkz. Cündioğlu, s. 46-47, 208; Yazıcı, Gülgün, "Hasan Basri Çantay'dan Yaşar Nuri Öztürk'e Kur'ân Meâllerinde Türkçenin Serüveni", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 383-396; Yıldırım, Suat, "Türkçe'nin İmkânlarını Kullanma Yönünden Kur'ân Meâlleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 325-341; Eroğlu, Ali, "Tercüme Problemleri ve Meâller", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 73-78; Şener, H. İbrahim, "Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Meâllerine Günümüz Türkçesi Açısından Bir Yaklaşım", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 343-360; Çelik, Muhammed, "Türkçe Meâllerde Görülen Bazı Anlama ve Anlatım Sorunları ve Bunların Çözümüne Dair Teklifler", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 361-381; Kesler, Muhammed Fatih, "Kur'ân Meâllerinde Göz Ardı Edilen Bazı Anlama Karînelerinin Tespiti ve Yapılan Öneriler", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 457-469; Sülün, Murat, "Meâller, Kur'ân Mesajını Türk Toplumuna İletmede Ne Kadar Başarılıdır?", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, II, 405-421; Aydar, Hidayet, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, Kur'ân Okulu Yay., İstanbul 1996; Gürbüz, Faruk, *Tercüme Problemleri ve Meâller*, İnsan Yay., İstanbul 2004; Hacımuftuoğlu, Halil, *Kur'ân Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, İz Yay., İstanbul 2008.

⁵³ Geniş bilgi ve örnekler için ayrıca bkz. Arslan, Gıyasettin, "Türkçe Kur'ân Meâllerinde Kaynak Dilin Egemenliği Sorunu (Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin Örneği)", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 475-493; Çakır, Mehmet, "Kur'ân Meâllerinde Çeviri Sorunları", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 161-174; Erdal, Mesut, "Kur'ân Meâllerinde Hakikat – Mecâz İkilemi (Bakara Sûresi, 54. Âyet Bağlamında)", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 217-231; Keleş, Ahmet, "Âyetlerin Takdim ve Tehirlerinin Kur'ân Tercümelerinde Neden Olduğu Problemler (Sûre-i Bakara Örneği)", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 232-250; Yavuz, Galip, "Türkçe Meâllerde Hasır Üslûbunun Yanlış Anlaşılmasından Kaynaklanan Yanlış Tercüme Sorunları", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 251-264; Kaçar, Halil İbrahim, "Hazîf Üslûbu Açısından Meâllerin Değerlendirilmesi", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 265-284; Aydın, Muhammed, "Kur'ân Meâllerinde İ'râb Bağlamındaki Tercüme Problemleri", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler* -, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB. Yay., Ankara 2007, I, 285-308.

aramaktan meâlî okuma ve anlamaya vakit bulamazsınız. Birçok meâl sahibi, yaptığı tercümenin Kur'ân demek olmadığını, namazda okunamayacağını ve hatta hüküm çıkarma bakımından bile işe yaramayacağını⁵⁴ madde madde belirttiği halde, yine de siyah beyaz puntolarla, büyük küçük parantezlerle cümleyi parça parça bölmekten kurtulamamıştır. Üstelik adına 'Meâl' dediği ve 'Meâl' olarak takdim ettiği şey, tam anlamıyla bir 'harfî tercüme'dir. Allah kelâmı olmayacak ve Kur'ân hükmü taşımayacak olduktan sonra kelimelere bu kadar bağlı kalıp Türkçe söyleyişi, hedef dildeki anlatım ve üslûbu çirkinleştirmenin anlamı nedir? Kur'ân-ı Kerîm'in İngilizceye tercümesini (*The Meaning of The Glorious Qur'ân*) yapmış olan *Muhammed Marmaduke Pickthall* 'çevirenin önsözünde'⁵⁵, "*Kur'ân çok sesli senfonik besteye benzer. Büyük bir orkestra için bestelenmiş olan bir müzik eserini, tek sazla çalmaya kalktığınız zaman nasıl bir durum ortaya çıkarsa, Kur'ân'ı Arapça kaynak dilinden başka bir hedef dile tercüme etmeye kalktığınız zaman da öyle bir durumla karşılaşacaksınız. Elinizdeki bu 'Meâl', Kur'ân'ın ihtişamını tanıtmak için değil, sadece onun hakkında size bir fikir vermek içindir (...)*" demektedir⁵⁶.

Değerlendirme ve Sonuç

Her iki dil (kaynak ve hedef dil) iyi bilindiğinde böyle bir işi gerçekleştirmek ilk bakışta kolay gibi görünebilir. Ancak çeviri, dil ve edebî sanatların en zoru olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir dilin belli bir toplum ve kültürün ifade aracı olduğunu yani dil dışı, metin ötesi bağlamı da göz önüne getirecek olursak çeviri işinin ne denli güç bir iş olduğu anlaşılabacaktır. Çünkü çeviri yapmak için salt dili bilmek, her iki dil bilgisi ve ilgili metni salt dilbilimsel yapısıyla ya da dil boyutuyla tanımak yeterli değildir. Bunların dışında o dilin ifade aracı olduğu toplumu, kültürü, dünya görüşünü ve hayat tarzını da bilmek gerekmektedir. Zira çeviri etkinliği sadece dilbilimsel bir süreç değil, aynı zamanda yorumbilimsel bir süreçtir. Bunun için metin ötesi ve dil dışı vasatla ilgili geniş bir bilgiye sahip olmak önem arz etmektedir.

Çeviri yaparken karşılaşmamız mukadder olan tarih, toplum ve kültür farklılıklarından kaynaklanan güçlüklerin üstesinden gelebilmek için metnin ilk ve doğrudan hitap ettiği çevreyi, orada yürürlükte olan hayat tarzı ve dünyayı algılama biçimini tanımak, ilgili ifadelerin atıflarını yakalamak bakımından son derece

⁵⁴ Ayrıca bkz. Koç, s. 249-250.

⁵⁵ Ayrıca bkz. Koç, s. 246.

⁵⁶ Bkz. Işık, s. 197-199.

önemlidir⁵⁷. Dolayısıyla 'Kur'ân Çeviri'sinde, dil ve üslûp bilgilerinin yanında Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamı, içtimaî, tarihi, kültürel bağlamı ve nüzûl döneminin sosyo – kültürel yapısını iyi bilmek metodik bir zorunluluktur.

Zira müellif Hasan Basri Çantay, “*her meâlin bir tefsir; her çevirinin bir yorum; dolayısıyla her yorumun da bir yönleme dayanmak zorunda olduğu; sonuçta bunun bir yöntem işi olduğu*”⁵⁸ şeklindeki tespitlerinde işaret ettiği bu sürecin farkındadır. Bunun için eserinin, izahlı “Meâl-i Kerîm”in, açıklamalı “Meâl – Tefsirinin” hacmi kısa fakat özlü olan ‘Önsöz’ünde takip edeceği usûlünü on üç madde hâlinde belirleyerek ortaya koymuştur.

‘Meâl Metodolojisi’ ve ‘Tercüme Olgusu’ açısından önemli bir yere sahip olan bu maddelerin, topluca değerlendirilmesine geçmeden önce bir noktaya daha işaret etmek yerinde olacaktır:

“(…) Evet, gücüm nispetinde yapabildiğim kadarıyla, “Kur’ân Meâllerinde” mutlaka bulunması ya da yer alması gerekli olan bu maddelere izahlı ‘Meâl-i Kerîm’de daima riayet ettim ve özen gösterdim. Bu uğurda uzun yıllarımı vakfettim; göz nuru dökerek titiz ve usanmaz bir çaba sarf ettim. Ancak izahlı ‘Meâller’in yüzde yüz muvaffak olduğunu iddia edemem. Haddimi bilirim, onu çiğneyip öteye gidemem.

⁵⁷ Bkz. Koç, s. 239, 244-245, 250-251.

⁵⁸ Geniş bilgi ve izah için bkz. ez-Zerkânî, Muhammed ‘Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dârul-Kutubil-İlmiyye, Beyrût 1988, II, 116-130; Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân – Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri* -, çev. Muhammed Han Kayanî ve Diğerleri, İnsan Yay., İstanbul 1996, I, 7-13; Son Çağın Kur'ân, çev. Salih Akdemir, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004, (Çevirenin ‘Önsöz’ü ve ‘Giriş’i kısmından), s. IX-X, XI-XXV; Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri (eleştirel bir yaklaşım)*, Akid Yay., Ankara 1989, s. 32-33, 48-52, 132-137, 187-190; a.mlf., “Kur'ân Çevirilerinde Dikkate Alınmayan Önemli Bir Üslûp Özelliği Üzerine”, *İslâmiyat*, 2002, 5/1; Özsoy, Ömer, “Çeviri Kuramı’ Açısından Kur'ân Çevirisi Sorunu”, 2. *Kur'ân Sempozyumu*, 4-5 Kasım 1995, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1996, s. 253-267; Koç, s. 239-252; Cündioğlu, s. 15-47, 55-56; Karslı, II, 41-67; Işıcık, “Kur'ân-ı Kerîm’in Terceme Edilmesi ve Âyetlerinin Sıhhatli Anlaşılması Konusu Üzerine Bazı Mülâhazalar”, s. 1-5; a.mlf., “Kur'ân Tercemesinde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar ve Muhammed Esed Meâli’ne Genel Bir Bakış”, s. 93-111; Işık, Emin, “Kur'ân'ın Terceme ve Tefsiri Meselesi”, *Kur'ân Sempozyumu*, Zaman Gazetesi Yay., İstanbul 1989, s. 185-199; Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'ân – Çeviri ve Açıklama* -, çev. Abdülaziz Hatip – Mahmut Kanık, Beyan Yay., İstanbul 2000, (‘Sunuş’ kısmından), s. 11-16; Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli – Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* -, Otto Yay., Ankara 2008, (‘Sunuş’ kısmından), s. 7-22; a.mlf., *Kur'ân ve Tefsir Kültürümüz*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2008, s. 35-63; a.mlf., *Meâl Kültürümüz*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2008, s. 9-30, 31-52; İslâmoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'ân: Gerekeçli Meâl – Tefsir*, Düşün Yay., İstanbul 2008, (‘Meâlde Giriş’ ve ‘Meâlde Takip Edilen Usûl’ kısmından), s. XI-XVII, XVIII-XXXII; Muhammad Asad, *The Message of The Qur'ân: Translated and Explained*, Dâr al-Andalus, Gibraltar 1980, (‘Foreword’ – ‘Önsöz’ kısmından), s. i-viii; a.mlf., *Kur'ân Mesajı: Meâl – Tefsir*, çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 1999, (‘Önsöz’ kısmından), I, XXI-XXVII; Aydar, Hidayet, *Kur'ân-ı Kerîm’in Tercümesi Meselesi*, Kur'ân Okulu Yay., İstanbul 1996; Gürbüz, Faruk, *Tercüme Problemleri ve Meâller*, İnsan Yay., İstanbul 2004; Hacımüftüoğlu, Halil, *Kur'ân Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, İz Yay., İstanbul 2008.

Ancak bu ‘İzahlı Meâl-i Kerîm’in’ kendinden öncekilere nispetle, âdeta derli toplu ve yepyeni bir eser; bundan sonra yazılacaklara da bir örnek ve rehber teşkil edeceğine inanıyorum. (...) Şunu tekrar arz edeyim ki, “Kur’ân-ı Kerîm’in Meâller”inde ne kadar olgunluk hâsıl olursa olsun, Allah Kelâmının tam hakkını verebilmek hiçbir zaman ve hiçbir vecih ile kabil olmayacaktır. (...)”⁵⁹.

Müellif Hasan Basri Çantay’ın yer verdiğimiz bu ifadeleri ve inancı - günümüzde dâhil olmak üzere - sonraki yıllarda tahakkuk etmiştir. Onun bu eserinin, “İzahlı Meâl-i Kerîm”in ‘Meâl – Tefsir Geleneğine’ ve ‘Meâl Dünyasına’ büyük bir katkı sağladığını; bundan sonraki ‘Meâl Çalışmalarına’ meşhur “Hak Dini Kur’ân Dili” adlı tefsirin müellifi Elmalılı M. Hamdi Yazır’dan sonra kaynaklık ettiğini belirtmek mümkündür.

Gerçekten onun ‘İzahlı Meâl’ çalışması, bundan sonra yapılan bütün meâl çalışmalarının Elmalılı M. Hamdi Yazır’dan sonra en çok başvurulana ve en sık kullanılan ikinci temel kaynağını oluşturmaktadır. Daha sonra yapılan bütün meâl çalışmalarında ve meâl edebiyatında – günümüzdeki meâl çalışmaları da dâhil olmak üzere -, meşhur müfessir Elmalılı’nın ‘Tefsir – Meâlinin’ ve müellif Çantay’ın ‘Meâl – Tefsirinin’, “İzahlı Meâl-i Kerîm”in doğrudan veya dolaylı etkilerini görmek mümkündür.

Yine Çantay’ın bu üç ciltlik yepyeni izahlı ‘Meâl – Tefsir’ çalışması, mevcut diğer tercüme çalışmalarından farklı bir tarz olarak *bu alanda (Meâl Dünyasında) açıklamalı yepyeni bir ‘Meâl – Tefsir Geleneğinin’* oluşmasına büyük bir katkı sağlamış ve bir açılım getirmiştir. Günümüzdeki ‘Meâl Çalışmalarının’ da *bu tür izahlı ve gerekçeli ‘Meâl – Tefsir’*⁶⁰ geleneği tarzında bir gelişme seyrini ve olgunlaşma sürecini takip ettiğini ifade etmek mümkündür.

Bu çerçevede Elmalılı M. Hamdi Yazır tefsirinin mukaddimesinde takip ettiği usûlünü izah ederken, Kur’ân’ın i’câz yönlerinden bilhassa nazımının eşsiz yapı ve

⁵⁹ Çantay, I, 9.

⁶⁰ ‘Meâl – Tefsir Geleneği’ tarzındaki ‘Meâl’ çalışmalarına dair meselâ bkz. Çantay, Hasan Basri, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm (İzahlı Meâl-i Kerîm)*, Çantay Neşr., İstanbul 1985, (I-III); Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur’ân – Çeviri ve Açıklama* -, çev. Abdülaziz Hatip – Mahmut Kanık, Beyan Yay., İstanbul 2000; Muhammad Asad, *The Message of The Qur’ân: Translated and Explained*, Dâr al-Andalus, Gibraltar 1980; a.mlf., *Kur’ân Mesajı: Meâl – Tefsir*, çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 1999, (I-III); Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Hakîm ve açıklamalı Meâli*, Işık Yay., İstanbul 2002; Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı Kur’ân-ı Kerîm: Meâl – Tefsir (Yüce Meâli ve Açıklaması)*, Yeni Şafak Gazetesi Yay., İstanbul 2003, (I-II); Öztürk, Mustafa, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli – Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* -, Otto Yay., Ankara 2008; İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur’ân: Gerekçeli Meâl – Tefsir*, Düşün Yay., İstanbul 2008.

özelliklerine atıfta bulunmaktadır. Buradan hareketle, Kur'ân-ı Kerîm'in hiçbir lisana hakkıyla tercümesinin mümkün olmadığını; dolayısıyla Kur'ân'ın tercümesinin Kur'ân'ın aslının yerine geçemeyeceğini beyan etmektedir. Bu bağlamda o yaptığı meâlin – tercümenin değil -, tefsirinin bir özeti ve mefhum tarzında aslının manasına mutabık tam bir tercümesi değil, eksik bir aktarımı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle o, - tercüme tabirini değil – meâl tabirini kullanmayı tercih etmektedir.

Bu tanımlar çerçevesinde müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır, salt akıl ve mantığa hitap eden, ayrıca dille ilgili bir hususiyet taşımayan kuru, bilimsel eserlerin hakkıyla diğer dillere tercüme edilebileceğini, ancak akılla birlikte duygulara da hitap eden dolayısıyla dil açısından edebî değeri haiz olan, dili bedîi zevk ve estetik boyutu öne çıkaracak şekilde istihdam eden eserlerin tercümesinde aynı başarı şansının oldukça düşük olduğunu ifade eder. Bu bakımdan ona göre edebî eserler harfiyen, kelimesi kelimesine değil tanziren, mefhum tarzında anlamı anlamına tercüme edilebilir, böylece denk bir tercüme yapılabilir. Çünkü bunları tanzîr etmek, tercüme etmekten daha kolay gelir. Edebî ve sanat yönü ağırlıklı olan eserlerin tercümesi için bundan başka yol da yoktur.

Bilimsel, kuru ve felsefî eserler tercüme edilirken önemli olan husus içeriğin, yani anlamın aslına sadık bir biçimde aktarılması olduğu halde, edebî ve sanat yönü ağırlıklı bir eser tercüme edilirken içeriğin yanında üslûp ve söyleyiş özelliklerinin de hedef dile doğru yansıtılmasına özen göstermek gerekir. Nitekim müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır, bu tür edebî eserlerde şu 'tercüme tekniğinin' benimsenmesi gerektiğini belirtir:

Edebî nitelikli eserlerin, meselâ şiirin sözcüğe bağlı nesir tarzında harfiyen tercüme edilmesi hâlinde, aslının dengi olamayacağını; nazım ahenginin kaybolacağını; bu sebeple de şiirin yine şiir tarzında manzum olarak benzerinin ifadesiyle tanziren tercüme edilmesinin daha makul olduğunu beyan eder. Böylece ilgili eserin edebî zevk ve bedîi değeri de muhafaza edilmiş olur. Fakat bu, edebî metinlere özgü bir tercüme tekniği olup, hüküm ifade eden ilmî ve hukukî eserlere uygulanması hâlinde esas metnin tercüme edilmesi değil, tahrif edilmesi söz konusu olur. Tercümeler hukukî bir metin veya hukukî bir belge değildir. Ancak asıl metni anlamak için olsa olsa bir vesile olabilir.

Müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır'a göre tercümede önemli başka bir hususta, bir dilde bir olayın veya haberin değişik bağlamlar dolayısıyla farklı şekillerde ifade edilmesidir. İşte bu ifade farklılıklarının, dilin imkânlarının işaret ettiği mana

değişiklikleri ve vurgular da diğer dillerde ancak açıklamalarla tercüme edilebilmektedir. Aksi takdirde hedef dilde yavan, düz ve yalın bir anlatım tarzı tercih edileceğinden kaynak dildeki mana incelikleri, anlam vurguları kaybolacaktır.

Ayrıca müellif, 'Kur'ân Çevirisi' bağlamında dildeki sonsuz mucize bu ilâhî kelâmda delâlet alanı geniş ve derin manalı kelimeler bulunduğunu; bir kelimenin birçok manalar ifade edebileceğini; bunların bazısını doğrudan aktarmak mümkün olsa da, diğerlerini aslî haliyle aynen almak; tercüme etmeden olduğu gibi muhafaza etmek veya bunların edebî manası feda edilerek tevil ve tefsir tarzında tercüme edilmesinin mümkün olacağını belirtir.

Bu bağlamda o, Kur'ân'ın zengin anlamlı veya çokanamlı kelimelerinin tercüme edilmesinde salt dilbilgisi kurallarını, dil ile ilgili ilimleri bilmenin yeterli olmayacağını aynı zamanda tefsir ve tevil bilgilerinin gerekli olduğunu ifade eder. Geniş ve zengin mana vecihlerinin tamamını yapılacak tercümeye aynen sığdırmanın, doğrudan aktarmanın ve bütün incelikleriyle yansıtmının mümkün olamayacağını da zikreder. Dolayısıyla ona göre yapılacak bir 'Kur'ân Meâlinde', bu tür kelimeleri tefsirlerine müracaat edilmek üzere aslî haliyle aynen muhafaza etmek ya da olduğu gibi alarak tefsir ve tevillerine ayrıntılı olarak yer ver vermek gerekir.

Müellif Hasan Basri Çantay ise, Kur'ân kelime ve terkiplerinin çevirisinde acele edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca diller arasında 'eşdeğerlilik' sorununa atıfta bulunarak; sabır ile dikkatle dinimizin pırlantadan kıymetli temel taşları olan bu kelimelerin hedef dilde tam karşılıklarını bulmak için dilin bütün imkânlarının kullanılmasının metodik bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir.

Bu çerçevede sadece Kur'ân'ı değil, herhangi bir edebî eseri bile kaynak dildeki bütün incelikleriyle, zenginlikleriyle ve dil zevkiyle başka bir hedef dile mana, ses, belâgat ve estetik kaybı olmadan aynen aktarmak mümkün değildir. Fakat bu zorluk ve imkânsızlık hedef dillerde yine de anlaşılır bir ifade ve üslûba sahip olmayan çok sayıdaki meâller için bir mazeret değildir. Allah kelâmı bilgi, ciddiyet, dile hâkimiyet, belki de hepsinden önemlisi uzun yıllar süren bir çaba, yoğun emek ve gayret ister.

Bu anlamda Kur'ân-ı Kerîm, gerek anlamak gerekse anlatmak, başka bir dile tercüme etmek için uğrunda sarf edilecek her türlü çabaya fazlasıyla lâyıktır. Bu nedenle tercümelerin, anlaşılır bir dil ve üslûp yapısına sahip olmasına; ayrıca kaynak metne bağlı kalmasına özen gösterilmesi gerekir.

Her dilin kendine mahsus bir ifade biçimi, üslûp yapısı; kendine özgü deyimleri ve kendine has bir atmosferi vardır. Binaenaleyh bir dilden başka bir dile çeviri yaparken bunları daima göz önünde bulundurmak; her dilin deyimlerini yerinde kullanabilmek yapılan bir çevirinin doğru, edebî ve bilimsel olmasına büyük katkılar sağlar.

Tercümelerde en büyük başarı, metindeki çeviri kokusunu ve tercüme havasını muhataplara hissettirmemektir. Bunu sağlayabilmenin en önemli şartlarından biri de, tercümesi yapılan metnin kaynak dilinde kullanılan deyimsel ifadeleri, kelimesi kelimesine tarzıyla tercüme etmeyip hedef dilde o deyimsel ifadeler anlamı anlamına karşılık gelen tabirleri bulup kullanmaktır. Nitekim 'çeviri kuramları' açısından çok önemli bir yeri haiz olan bu hususlara, izahlı 'Meâl-i Kerim' sahibi Hasan Basri Çantay dikkatleri çekmiştir.

Müellif Hasan Basri Çantay'ın izahlı "Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim"inde, söz konusu 'çeviri ilkeleri'ne özenle riayet edildiğini belirtmek mümkündür. Bu çerçevede o, üç ciltlik izahlı meâlinde çok sayıda parantez içi takdirinde bulunmakta; izah kısmında ise meşhur pek çok yoruma yer vermektedir. Bu anlamda meâlinin izah kısmını teşkil eden dipnotlarda başta Kâdî Beydâvî (*Envâru't-Tenzîl*), Nesefî (*Medâriku't-Tenzîl*) ve Hâzin (*Lubâbu't-Te'vîl*) gibi pek çok meşhur müfessirden alıntılar yapmaktadır.

Bu çerçevede müellif Hasan Basri Çantay'ın tefsir birikimi ve mükemmel dil zevki ile "harfi harfine, sözcüğü sözcüğüne harfî tercüme" tarzının başarılı özgün bir 'İzahlı Meâl-i Kerim' örneğini ortaya koyduğunu ifade etmek mümkündür.

Başka bir ifadeyle Çantay'ın 'Meâli', özgün kaynak metne oldukça bağlı bir çeviri mahiyetindedir. Yani, onun hedef dildeki izahlı Türkçe çeviri metni, Kur'ân'ın Arapça kaynak metnin dil, anlam, belâgat ve estetik açıdan bütün özelliklerini yol kazası ve anlam değişmelerine uğratmadan en iyi biçimde yansıtmaktadır. Bir bakıma okur, hedef dildeki bu 'çeviri' ile Kur'ân'ın kaynak dili Arapçaya ve orijinal temel metne götürülmektedir.